JACEK KUDERA

Uniwersytet Wrocławski

Wrocław, Polska

O początkach badań dialektologicznych Południowej Słowiańszczyzny 120 lat po projekcie Milana Rešetara

Pionierskie terenowe badania dialektologiczne niezwykle bogatego językowo obszaru Południowej Słowiańszczyzny przeprowadzono przeszło 120 lat temu z inicjatywy Milana Rešetara. Badanie dialektów, którymi posługiwała się ludność zamieszkująca międzyrzecze Driny i Uny, zostało oparte na ankiecie składającej się ze 150 pytań. Drugim przedsięwzięciem na niwie dialektologii Bośni i Hercegowiny była ankieta Bośniackiej Akademii Nauk przeprowadzona w latach 1975–1986. Losy nowszego projektu pokrzyżowały konflikty i polityczne waśnie, pierwsze zaś badanie — którego wyniki dotychczas nie zostały kompletnie opracowane — poddane zostało próbie czasu poprzez niezgodności poglądów... wiedeńskich lingwistów.

Za cel niniejszej pracy obrano przybliżenie polskiemu czytelnikowi pierwszych prób badania materiału językowego zebranego za pomocą korespondencyjnych ankiet z końca XIX stulecia. W kolejnych częściach artykułu zwrócono uwagę na trudności, z którymi musiał zmierzyć się Milan Rešetar, oraz różnice w metodologii ówczesnego badania, z perspektywy dzisiejszego stanu wiedzy. Zaproponowano też krótki przegląd dokonań lingwistów w zakresie badań dialektów Południowej Słowiańszczyzny, a także podano niedialektologiczne — w założeniu — źródła, umożliwiające badanie języka w perspektywie diachronicznej. Efektem pracy jest opatrzone komentarzem przekład fragmentów kwestionariusza Milana Rešetara na język polski.

Jeden dialekt i trudności pionierów

Sarajewskie Muzeum Narodowe, w którego archiwum znajduje się jedyny egzemplarz ankiet z 1897 roku, patronowało ambitnemu projektowi badań dialektów ludności Bośni i Hercegowiny. Autor przedsięwzięcia — Milan Rešetar — studia w zakresie slawistyki oraz filologii klasycznej ukończył w Wiedniu i Grazu. Swoje lingwistyczne zainteresowania skupiał głównie wokół dialektologii Południowej Słowiańszczyzny. Był mocno związany z wiedeńskim ośrodkiem slawistycznym i Austriacką Akademią Nauk. Po śmierci Vatroslava Jagicia objął kierownictwo nad wiedeńską Katedrą Slawistyki. Jego inicjatywa: *Pitanja o govoru prostoga naroda* nie otrzymała jednak aprobaty wiedeńskich slawistów i zebrany materiał zalegał w muzealnych szufladach, ze szkodą dla ówczesnych badań lingwistycznych.

Niezgodność przekonań dotyczących dialektu, którym posługuje się ludność Bośni i Hercegowiny, oraz losy projektu podsumował sam autor w następujących słowach, uwiecznionych w korespondencji z Vatroslavem Jagiciem:

Materiał osobiście zebrany podczas podróży przez Bośnię i Hercegowinę w roku 1897 wykrzystałem w swojej pracy *Der štokavische Dialekt*, którą wydała w 1907 r. Bałkańska Komisja Wiedeńskiej Akademii; niestety cały piękny materiał, który dotarł do Muzeum Narodowego, w przeszło dwustu odpowiedziach na moje ankiety, został tam bez korzyści dla nauki, gdyż w żaden sposób nie mogłem go sprowadzić do Wiednia, choć wielokrotnie o to proszono i obiecywano. Myślę, że powód tego był następujący: kiedy wróciłem do Wiednia, szef wydziału Horovic rozmawiał ze mną o podróży i zapytał, czy przekonałem się, że w Bośni i Hercegowinie mówi się jednym dialektem, który różni się od innych w sąsiednich regionach, na co mu jasno i prędko odpowiedziałem, że przeciwnie — przekonałem się, że jest tak jak my filolodzy i myśleliśmy, i wiedzieliśmy — to znaczy, że w Bośni i Hercegowinie nie mówi się jednym dialektem, ale dialekty różnych regionów B. i H. po trosze przelewają się i mieszają z dialektami sąsiednich krajów (M.R.)¹.

Nie tylko więc naukowe przesłanki zdecydowały o niepowodzeniu pionierskiego projektu. Trzeba też zaznaczyć, że niesłusznym byłoby nadanie badaniu M. Rešetara tytułu pierwszego przedsięwzięcia dokumentującego żywy język narodów Południa. Wcześniej już przecież „w terenie” rzeczywisty język zapisywał Vuk Stafanović Karadžić i to jemu — jak sugeruje Pavle Ivić² — należy się tytuł pierwszego dialektologa. V. Karadžić w *Rječniku* z 1818 roku zanotował wiele wskazówek dialektologicznych, a w wydaniu *Srpske narodne poslovice* z 1836 roku zawarł uwagi o mowie Czarnogóry, Boki Kotorskiej i Dubrownika o niebywalej — także dla dialektologów — wartości. W drugiej połowie XIX stulecia ukazały się ponadto prace Đury Daničića (1857), kładące nacisk na różnice w na-

¹ Przekład J.K. za: V. Jagić, *Spomeni mojega života: II deo 1880–1923*, „Posebna izdanja SKA” 104, 1934, s. 241.

² P. Ivić, *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narečje*, wyd. 2, Sremskie Karlovice-Nowy Sad 2001, s. 15.

rzeczach. Jego syntezy zostały jednak sporządzone na niezupełnie prawidłowo ekscerpowanym materiale językowym³.

Kolejnym istotnym badaniem dialektologicznym była ankieta *Pitanja za sabiranje historijsko-topografskoga gradiva*, sporządzona również we współpracy z Muzeum Nadorowym przez prof. Konstantina Jiričeka⁴. Dostarcza ona bezcennych danych dla badań na niwie historycznej dialektologii. W założeniu oba projekty, Jiričeka i Rešetara, miały korespondować ze sobą — pierwszy skupiając uwagę na kwestiach *stricte* językowych, drugi — etnograficznych.

Na początku ubiegłego wieku ukazały się już spójne metodologicznie prace Aleksandra Belicia: *Dijalekti istočne i južne Srbije: c dve karte* z 1905 roku oraz wydane w 1910 roku w Krakowie *Zum heutigen Stande der serbokroatischen Dialektologie*.

Zanim jednak empiryczny aparat badawczy zostanie zastosowany w rozprawach poświęconych mowie południowych Słowian, znaczną ilość informacji o ówczesnym języku — co istotne, na dokładnie określonym geograficznie terenie — znajdujemy w źródłach pisanych wyraźnie dalekich od założeń dialektologii.

Źródła niedialektologiczne

Ściśle geograficznie wyznaczony i udokumentowany językowo boszniacko-turecki amalgamat (*Bošnjak-lehdže*) jako obraz osiemnastowiecznej mowy sarajewian dokumentuje kronikarski *Ljetopis* Mula-Mustafe Bašeskije z lat 1746–1804⁵. Znajdujemy w nim bezcenny dla onomastyki korpus leksykalny, na który składa się: bogate nazewnictwo roślin, lista 43 rzemiosł uwieczniona wraz z około 4000 nekrologów sarajewian oraz szczegółowy opis dzielnic miasta.

Z pracy wyraźnie dalekiej od założeń dialektologii niewątpliwie można wysnuć wnioski, które zainteresują badaczy języka w diachronicznej perspektywie. Ankietowe badanie Rešetara za cel stawia sobie między innymi odkrycie alternacji fonetycznych na terenie Bośni i Hercegowiny. Chcąc więc stworzyć mapę izogłos, Rešetar sugeruje przykłady będące wariantami badanego zjawiska. Natomiast z pracy Bašeskiji materiał dialektologiczny odczytamy bez uprzednio sformułowanych założeń o występowaniu palatalizacji, jotacji czy różnic leksykalnych obecnych w mowie poszczególnych regionów. Ściśle określenie geograficzne, którego dokonuje kronikarz, może jednak zostać wzięte pod uwagę jako suplement w badaniu Milana Rešetara dla punktów badawczych Sarajewa i okolic, z których nadesłano kwestionariusze o numerach 14 528 oraz 14 529.

³ Por. *ibidem*, s. 16.

⁴ V. Jagić, *op. cit.*, s. 237.

⁵ S. Halilović, *Sarajewski govor do kraja XX stoljeća*, [w:] S. Halilović, I. Tanović, A. Šehović, *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*, Sarajewo 2009, s. 10.

Typowymi alternacjami na niwie fonetyki są więc zauważalne już u Bašeskiji: regresywna asymilacja w obrębie grupy samogłoskowej *-ao*: *posao*>*posō* oraz redukcja wygłosowej samogłoski *i* w bezokoliczniku *hoditi*>*hodit*. W obrębie zjawiska palatalizacji obserwujemy warianty *šećer*>*šeker* i formę czasownikową *iđu* dla trzeciej osoby liczby mnogiej. Prócz tego dostrzegalny jest wpływ ikawizmów typu *divojka*, asymilacja *p*>*v* przed afrykatą *š* (*ljepša*>*ljevša*), zmiana grupy *-hv-* do *-f-* (*uhvtatio*>*ufatio*) oraz alternacja *š*>*h* (*pušća*>*puhća*). Notuje się również obecność enklityki *hi*, którą należy uznać⁶ za szczególną cechę bośniackiej mowy (*svojim si hi zubim istrkao*), oraz występowanie starego wariantu końcówki fleksyjnej dopełniacza i narzędnika liczby mnogiej *-im* (*svatovim je plaho govorio*)⁷.

Kawiarniana metodologia

Dwa lata przed ankietami Rešetara ukazała się praca Đury Šurmina pod tytułem *Osobine današnjeg sarajevskog govora*. Została ona oparta na podsłuchanej kawiarnianej mowie sarajewian, dlatego należy z ostrożnością włączać ją do kanonu dzieł dialektologicznych. Đ. Šurmin trafnie jednak zauważa w niej, że wyznaczenie mówców ma istotny wpływ na ich mowę: „Po govoru ćeš brzo znati, koje je vjere ko”⁸.

Interesujące dla Đ. Šurmina zagadnienie dyglosji w obrębie różnych grup wyznaniowych inspirowało również M. Rešetara, który sporządził swoje ankiety z wyraźnie komparatystycznym założeniem w tle, uznawszy, że to właśnie przynależność konfesyjna powoduje wariantywność użycia języka. Za cel obrał on nie tylko dokumentację mowy, lecz przede wszystkim zbadanie różnic na poziomie fonetyki, morfologii i składni; Rešetar ułożył w związku z tym aż 150 pytań, niekiedy zawierających podpytania. Przynależność wyznaniowa, jego zdaniem, ma bardzo istotny — dotychczas jeszcze niezbadany — wpływ na sposób posługiwania się językiem. Warto zaznaczyć, iż drugie przedsięwzięcie dialektologiczne zespołu Bośniackiej Akademii Nauk, mające stanowić przyczynek do *Atlasu Dialektologicznego Bośni i Hercegowiny*, jako płaszczyznę porównawczą wykorzystało przynależność narodową, a nie wyznaniową.

Krytyka metod

P. Ivić komentuje badanie Rešetara i zauważa, że skupia się ono w głównej mierze na warstwie fonetycznej oraz morfologicznej, nie znalazłszy uzasadnienia dla syntezy składniowej czy akcentuacyjnej. Ponadto zarzuca autorowi ankiety

⁶ Za: D. Brozović, *O problemu ijekavskošćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta*, [w:] *Hrvatski dijalektološki zbornik HAZU*, red. M. Hraste, t. 2, Zagreb 1966, s. 158.

⁷ S. Halilović, *op. cit.*, s. 14.

⁸ Đ. Šurmin, *Osobine današnjega sarajevskog govora*, „Rad JAZU” 121, Zagreb 1895, s. 187.

niedostateczną kompetencję w dziedzinie dialektologii, uznając kwestionariusz jedynie za pionierską próbę dokumentowania żywego języka. Twierdzi, że dopiero *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten*, wydane w Wiedniu 1900 roku w serii prac *Linguistische Abtheilung, Schriften der Balkancommission: Südslavische Dialektstudien*, ugruntowało wiedzę i pozycję Rešetara. Ivić tym samym deprecjonuje ankiety poprzez wskazywanie potknięć w zastosowanej metodologii. Sugeruje, że pytania kwestionariusza badają niekiedy więcej niż jedno zjawisko, ponadto niektóre zawierają podpytania oraz koncentrują uwagę głównie na podsystemie fonologicznym, zaniedbując badanie morfologii czy składni⁹.

Opracowanie materiału w oparciu o odpowiedzi udzielone jedynie przez wykształconych respondentów w świetle dzisiejszych ustaleń dialektologicznych nie mogłoby zostać uznane za badanie reprezentatywne. Korespondencyjny charakter przedsięwzięcia również nie stanowi w perspektywie współczesnej metodologii doskonałego rozwiązania. Zalety i wady badań korespondencyjnych, na przykładzie doniesień Georga Wenkera o niemieckich dialektach, w konfrontacji z metodą wywiadów w lokalnym środowisku — zaproponowaną przez Julesa Gilliérona — określa Alexander Ronelle¹⁰.

Kwestionariusz i grupa respondentów

Ankiety Rešetara wypełniło 215 piśmiennych osób, co — biorąc pod uwagę dziewiętnastowieczne realia — stanowi reprezentatywną pod względem ilościowym grupę respondentów. Niemniej powinno się z należyłą ostrożnością odnosić do wyników ankiet, syntetyzując je jako dane o mowie ludności ówczesnej Bośni i Hercegowiny, gdyż w badaniu wzięły udział jedynie wykształcone i piśmienne osoby. Wśród udzielających odpowiedzi znalazło się 120 nauczycieli i 45 duchownych; resztę respondentów stanowili pracownicy administracji państwowej.

Pierwsze trzy strony kwestionariusza zajmuje instrukcja, kolejne (od 4 do 22) zawierają pytania umieszczone z lewej strony. Prawa część arkusza została przeznaczona na dodatkowe uwagi, które niekiedy wnoszą znacznie więcej niż same odpowiedzi. W badaniu uzyskano dość gęstą mapę punktów, opartych na kwestionariuszach nadesłanych z 48 na 50 *kotarów*, to jest ówczesnych rejonów podziału administracyjnego.

W ankiecie należało wyraźnie zaznaczyć miejsce, z którego mowę notujemy, datę wypełnienia arkusza oraz koniecznie przynależność wyznaniową. Autor jednego z listów, udzielając odpowiedzi, zauważa ponadto, że użycie konkretnych form językowych uzależnione jest od płci. Ambroz Radmanović — franciszkanin

⁹ Por. P. Ivić, *op. cit.*, s. 55.

¹⁰ A. Ronelle, *Serbo-Croatian Dialectology Revisited*, „Harvard Ukrainian Studies” 28, 2006, s. 48.

z okolicy Bosanskiej Gradiški, wypełniający kwestionariusz numer 14 397 — zaznacza:

wyrażenie podkreślone czerwonym kolorem oznacza, że tak mówi ludność *Bosanskiej Gradiški* i jej okolic, tj. we wsiach tu wymienionych w ogóle bez różnicy na wiarę, a wyrażenia podkreślone dwukrotnie czerwonym kolorem oznaczają, że tak mówią Muzułmanki w *Bosanskiej Gradišce* i w *Roviniach*, *Dubravach* i katoliczki w *Dolini gornjoj* i *Dolini doljnjoj*, *Orubici* oraz Muzułmanki w *Liskovu*. Wyrażenia, które są podkreślone niebieskim kolorem, znaczą, że tak mówią Muzułmanie w *Bos. Gradišce*, oraz... katolicy i katoliczki. Wyrażenie podkreślone czarnym oznacza, że tak... prawosławni zazwyczaj mówią... Tutaj muszę dodać, że katolicy z *Doline Donje* i *Gornje* mają akcent różniący się od ludności tutaj żyjącej [...].

Instrukcja

Instrukcja, spisana w formie 12 punktów, zawierała informacje potrzebne do prawidłowego wypełnienia kwestionariusza oraz zanotowania uwag istotnych dla mowy badanego obszaru.

Prosimy każdego, kto będzie odpowiadał na pytania o mowie prostego narodu, by na to zwrócił uwagę:

1. W mowie prostego narodu nie należy nic zmieniać, tylko trzeba ją ukazać taką, jaka właściwie jest ze wszystkimi, tak zwanymi „błędami”, więc jeśli ktoś nie może rzetelnie albo nie wie jak odpowiedzieć na któreś z pytań, lepiej by nie odpowiadał wcale, niż zapisał coś, czego nigdy nie słyszał.

2. Na jednym egzemplarzu proszę udzielać odpowiedzi tylko z jednego miasta bądź z jednego regionu; jeśli się wie o jakiejś cesze [mowy — J.K.] innego miasta bądź regionu, z powodzeniem można o tym wspomnieć w tej samej ankiecie, zaznaczając dokładnie, gdzie tak się mówi.

3. Jeśli w mieście bądź regionie, z którego mowę się opisuje, są mieszkańcy różnych wyznań — i jeśli jedni od drugich różnią się czymkolwiek w mowie, proszę zaznaczyć, czym się różnią lub odpowiadając na pytania, proszę zaznaczyć: mieszkańcy należący do tej grupy wyznaniowej (koniecznie podać której) mówią w ten sposób, a członkowie drugiej mówią z kolei w ten sposób. W każdym razie proszę zaznaczyć, do jakiej grupy wyznaniowej należy ludność, której mowę się opisuje. Należy zapisać cechy wyłącznie tutejszych mieszkańców. Na cechy mowy obcych bądź imigrantów nie należy zwracać uwagi. Jeśli to możliwe, lepiej jest notować cechy mowy kobiet niż mężczyzn — oni więcej czasu spędzają w dalszych regionach.

4. By niepotrzebnie nie drukować powtórzeń w ankiecie będzie podane, np. „*lastovica* czy *lastavica*”, co oznacza: „mówi się w Waszym mieście (bądź regionie) *lastovica* czy *lastavica*?”

5. Dla ułatwienia wystarczy podkreślić kolorem (najlepiej czerwonym, zielonym lub niebieskim) to słowo bądź te słowa, które odpowiadają mowie miasta (czy regionu), z którego wypełniana jest anketa; np. by odpowiedzieć na powyższe pytanie, jeśli się w jakimś miejscu mówi *lastovica*, a nie *lastavica*, wystarczy podkreślić pierwszą formę w ten sposób *lastovica*. Jeśli jednak słyszalne są dwa warianty, proszę podkreślić oba; np. w pytaniu: „mówi się: *pepeo*, *veseo*, *uzeo* itd. czy *pepo*, *veso*, *uzo* itd.”, jeśli słyszy się i jedno, i drugie, proszę podkreślić obie odpowiedzi. Lecz jeśli w ten sposób (np. *lipo*, *dite*, *vrimo* itd.) mówią ludzie jednego wyznania, a w ten (*lijepo*, *dijete*, *vrijeme* itd.) mówią ludzie innego wyznania, należy na marginesie zaznaczyć, kto mówi tak, a kto inaczej.

6. Jeśli jakieś słowo w miejscu, które opisujemy, nie jest używane w żadnym z wymienionych wariantów, zrozumiałe jest, że należy w wolnym miejscu napisać, w jakiej formie w mieście (bądź regionie) to słowo występuje.

7. Odpowiadającego na pytania prosimy o wyraźne napisanie nazwy miejscowości bądź regionu, z którego pisze, dalej: okręgu, w którym miasto bądź region się znajduje, następnie jakiego wyznania są jego mieszkańcy bądź mieszkańcy, których mowa opisywana jest w odpowiedziach; prosimy także, by podpisać się i wskazać swoją profesję (duchowny, kupiec, nauczyciel, urzędnik itd.).

8. Jeśli odpowiadając na któreś z pytań, znajdzie się jeszcze inną niż w języku (literackim) formę, proszę to zaznaczyć; np. odpowiadając na pytanie 18., jeśli w danym mieście lub regionie mówi się **u** zamiast **o** (jak *razuriti* zamiast *razoriti*) bądź przeciwnie **o** zamiast **u** (*sobota* zamiast *subota*), proszę to napisać na pustej stronie.

9. Jeśli ten, który odpowiada na ankietę nie jest przekonany, że mówi się tak czy inaczej, niech nie pyta człowieka z ludu: „czy tak się mówi?” albo „jak ty mówisz?”, gdyż wtedy odpowie, nie jak faktycznie mówi, tylko potwierdzi wariant użyty w pytaniu (a tak wcale nie mówi!), albo powie: „może być tak i tak”. W tym wypadku najlepiej nie odpowiadać na pytanie bądź w rozmowie z człowiekiem z lokalnej społeczności świadomie go dowieść do tego, by sam wypowiedział to słowo lub zdanie tak, by nie wyczuł, że chcemy to od niego usłyszeć.

10. Proszę nie brać pod uwagę pieśni ludowych, gdyż one często podróżują z jednego regionu do drugiego i w ten sposób można usłyszeć w pieśni śpiewanej w jednym miejscu słowa czy zdania, które nie są typowe dla danego obszaru.

11. Kto chce i umie oprócz tych pytań cokolwiek powiedzieć, jak się w jego wsi czy okolicy mówi lub wypowiada, może to dodać na końcu, np. jak się ludzie witają, jak żartują bądź nadają żartobliwe przezwiska, z jakich przysłów bądź słów korzystają najczęściej, w czym się dostrzega różnicę lub po czym można poznać, kto jest z jakiej wsi itd.

12. Tylko ci, którzy potrafią zapisywać akcenty, proszeni są o zanotowanie ich nad słowami bądź formami, które znajdują — by odpowiedzi były wartościowe.

Odpowiedzi na pytania, które ułożyli uznani znawcy języka, należy przesłać do 18 (30) kwietnia Dyrekcji.

Sarajewo, luty 1897

Dyrekcja Muzeum Narodowego Bośni i Hercegowiny

Część wspomnianych instrukcji znajduje uzasadnienie również we współczesnym aparacie badawczym dialektologii. Istotne znaczenie ma związanie respondentów z miejscem, w którym przeprowadzana jest ankietą. W perspektywie badań nad mową autochtonów wyklucza się także mowę ludności napływowej, co w przypadku Półwyspu Bałkańskiego stanowi niemałe wyzwanie. Interesujące jest ponadto zauważenie różnic w mowie kobiet, które według instrukcji spędzają więcej czasu w danym miejscu niż częściej podróżujący mężczyźni. Ważne jest zwrócenie uwagi na notowanie żywego języka z pominięciem pieśni. Respondenci jednak sami powinni ocenić swoją kompetencję w notowaniu akcentów. Brak jest w instrukcjach szczegółowych wskazówek, a w wynikach ankiet obserwujemy znaczące rozbieżności w odpowiedziach osób, które zdecydowały się zaznaczać sposób akcentowania proponowanych słów i wyrażeń. Niemożliwe jest zatem zweryfikowanie, czy otrzymany stan jest skutkiem różnicy w akcentuacji danego regionu, czy raczej oceną wypełniającego kwestionariusz. Godną uwagi wskazówką jest ta odnosząca się do sposobu zadawania pytań bez użycia słowa, którego formę chcemy zanotować. Również sugerowany sposób dojścia do danego wariantu bez wykorzystania go w pytaniu przyniósł oczekiwane skutki. Obecnie

nie obserwuje się jednak tendencji do różnicowania mowy pod względem przynależności do konkretnej grupy wyznaniowej. Częściej notowana jest przynależność etniczna bądź narodowa.

Pytania

Mimo wspomnianych wcześniej zarzutów Ivicia w pytaniach ankietowych można zauważyć, że jedna ich część skupia się raczej na badaniu podsystemu fonetycznego, inne natomiast dotyczą morfologii i składni. Podane przykłady excerptowano z kwestionariuszy o numerach: 14 372 i 14 373.

Pierwsza część kwestionariusza (pytania 1–73) dotyczy różnic w podsystemie fonetycznym języka. Warianty realizacji *ě* opisują pytania ze wstępnych części ankiety. Następnie w kwestii dystrybucji zjawisk fonetycznych — w zakresie wokalizmu — ułożono pytania, w których zawarto wymieszane przykłady wielu zaszłych zjawisk, na przykład w jednym pytaniu znajdujemy warianty monoftongizacji czy przewencyjnej dysymilacji samogłoskowej, w kolejnych zaś efekt jakościowej apofonii. Zagadnienie realizacji zjawisk konsonantycznych: jotacji, pierwszej i drugiej palatalizacji (badane na przykładzie wyrazów zawierających spółgłoski staropalatalne) oraz upodobnienia pod względem dźwięczności i obecności spółgłosek wstawnych (pyt. 62) również nie zostały wydzielone i dostosowane do konkretnych zjawisk. Zadanie stwierdzające obecność i pozycję *h* znajdujemy w punkcie 37. Część pytań skonstruowano tak, by zbadać opozycję spółgłoska dźwięczna/bezdźwięczna. Niekiedy notuje się nawet próbę opisu dźwięków jako „ostrzejsze”: *dz* względem *z*. (pyt. 59). Zwrócono również uwagę na zanik wygłosowego *t* w grupach *-st*, *-št* (pyt. 64–65), opozycję dźwięczne/bezdźwięczne *f/v* z dodanym wariantem *p* w pytaniu 45: *fratar* czy (*pratar*), *vratar*? Nie zawarto jednak w tej części kwestionariusza pytania o wygłosową zmianę sonantu *l* w samogłoskę *o*, co stanowi jedną z typowych cech dialektalnych obszaru. Ponadto w ankiecie zawarto pytania dotyczące użycia formy końcówek fleksyjnych różniujących użycie języka raczej na płaszczyźnie stylistycznej niż dialektologicznej.

Badanie zjawisk podsystemu morfologicznego notujemy w pytaniach 74–127. Bez kontekstu i dość problematycznie opisano tu użycie form różnych zaimków (pyt. 96). Realizację prawidłowości o końcówce fleksyjnej *-om/-em* w narzędniku liczby pojedynczej, gdy podstawa zakończona jest spółgłoską przedniopalatalną, porusza pytanie nr 77. Ponadto w ankiecie zwraca się uwagę na użycie formy aorystu czy czasu zaprzeczonego (por. pyt. 125). Niekiedy zauważalne jest też umieszczanie możliwych form czasownikowych należących do różnych grup koniugacyjnych w obrębie tego samego pytania (pyt. 120). Alternacje morfonologiczne notuje się w przypadku poszerzenia podstawy o infiks *-ov/-ev* (pyt. 78).

W części poświęconej składni podano warianty miejsca form klityk. Tu również znajdujemy pytania dotyczące obecności spółgłosek epentetycznych (pyt.

108). Bez kontekstu przytoczono jednak niektóre formy imiesłowowe, przez co określenie ich użycia staje się kłopotliwe w pytaniach skonstruowanych jedynie na zasadzie przeciwieństwa. W dopiskach respondentów odnajdujemy ponadto znaczą ilość archaizmów i zapożyczeń.

Badanie różnic leksykalnych przewija się w ankiecie w wielu fragmentach. Znaczną liczbę realizacji znajdujemy w przekreślonych pytaniach ankiety i słowach dodanych przez odpowiadających w pustej części arkusza.

Próby tłumaczenia zjawisk natury fonetycznej znajdujemy chociażby w pytaniu 143, w którym czytający ankietę konfrontuje się z zadaniem: „mówi w sposób jekawski [...] czy wymawia się krótko”. Innego rodzaju polecenie znajdujemy w poleceniu 142, w którym respondent proszony jest o udzielenie odpowiedzi: w jaki sposób rozpoczynają się ludowe podania, mając do wyboru cztery możliwości. Oprócz tego notujemy jeszcze próbę określenia formy trybu przypuszczającego w punkcie 136, a wariantów imiesłowów przysłówkowych w pytaniu 123.

Mówi się w Waszym mieście:

(1) *dijete, mljeko, rijeka, sijeo, vrijeme, lijep, slijep, dijeliti, kolijevka, cijena, nijesam* czy *dite, mliko, rika, sino, vrime, lip, diliti, kolivka, cina, nisam*?

(75) Nazywa się *Pero, Aco, Jovo, Mujo, Ibro* czy nazywa się *Pera, Aca, Jova, Muja, Ibra*? Słyszałem to od *Pera, Aca, Jova, Muja, Ibra* czy słyszałem to od *Pere, Ace, Jove, Muje, Ibre*? Daj to *Peru, Acu, Jovu, Muju, Ibru* czy daj to *Peri, Aci, Jovi, Muji, Ibr*?

Widziałem *Pera, Aca, Jova, Muja, Ibra* czy widziałem *Peru, Acu, Jovu, Muju, Ibru*?

(148) Czy mówi się *jako lijep, jako bogat, jako grdan* czy *zdravo lijep, zdravo bogat, zdravo grdan*?

Milan Rešetar w ramach przygotowań do międzynarodowego kongresu slawistów, który zamierzano zorganizować na koniec dziewiętnastego stulecia w Bośni i Hercegowinie, opracował zakrojone na szeroką skalę badanie dialektologiczne. Nie trafiło ono jednak nigdy do wydania *Ogólnosłowiańskiego atlasu dialektologicznego*.

Dogłębna analiza ankiet pozwoli na określenie na przykład wyznania ludności posługującej się konkretnym wariatem w obrębie danego narzecza, a konfrontacja z nowszymi badaniami tego obszaru umożliwi dostrzeżenie zmian izoglos na mapie dialektologicznej Południowej Słowiańszczyzny.

Przedsięwzięcie Milana Rešetara nie doczekało się spójnego opracowania. Nieustępliwość w przekonaniach czy niesprzyjająca koniunktura polityczna skazała też na zapomnienie bliższy współczesnej metodologii projekt dialektologiczny Bośniackiej Akademii Nauk. Bezsprzecznie warto zatem przypomnieć pierwsze poczynania w badaniach na niwie dialektologii Półwyspu Bałkańskiego, doceniając ich pionierską wartość, znaczną liczbę punktów, z których zebrano pokaźny materiał, stanowiący dziś cenne źródło dla badań obszaru dialektologii historycznej.

Bibliografia

- Bašeskija M., *Ljetopis (1746–1804)*, przeł. V. Masleša, wyd. 2, Sarajevo 1987.
- Belić A., *Dijalekti istočne i južne Srbije: c dve karte*, wyd. Štamparija S. Nikolića, Beograd 1905.
- Belić A., *Osnovne crte istorijskog razvitka srpskog jezika*, „Godišnjak Srpske Kraljevske Akademije” 22, 1909.
- Belić A., *Zum heutigen Stande der serbokroatischen Dialektologie*, „Rocznik Slawistyczny” 3, 1910.
- Brozović D., *O jednom problemu naše historijske dijalektologije. Stara ikavsko-ijekavska granica. Zbornik za filologiju i lingvistik. Knj. 4–5*, Nowy Sad 1961–1962.
- Brozović D., *O problemu ijekavsko-šćakavskog (istočnobosanskog) dijalekta*, [w:] *Hrvatski dijalektološki zbornik HAZU*, red. M. Hraste, t. 2, Zagreb 1966.
- Halilović S., *Sarajewski govor do kraja XX stoljeća*, [w:] S. Halilović, I. Tanović, A. Šehović, *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik*, Bemust, Sarajevo 2009.
- Ivić P., *Dijalektologija srpskohrvatskog jezika. Uvod i štokavsko narečje*, wyd. 2, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Sremskie Karłowice-Nowy Sad 2001.
- Jagić V., *Spomeni mojega života: II deo 1880–1923*, „Posebna izdanja SKA” 104, 1934.
- Rešetar M., *Die serbokroatische Betonung südwestlicher Mundarten. Kaiserliche Akademie der Wissenschaften, Schriften der Balkancommission*, Wien 1900.
- Rešetar M., *Pitanja o govoru prostoga naroda*, Zemaljska Štamparija, wyd. Bemust, Sarajevo 1897.
- Ronelle A., *Serbo-Croatian Dialectology Revisited*, „Harvard Ukrainian Studies” 28, 2006.
- Šurmin Đ., *Osobine današnjega sarajevskog govora*, „Rad JAZU” 121, Zagreb 1895.

On the origins of dialectological research into South Slavic languages, 120 years since Milan Rešetar's project

Summary

Paper presents the brief history of the first investigations into South Slavic dialects. It contains the Polish translation of Rešetar's questionnaire "Pitanja o govoru prostoga naroda" published in 1897, with some comments on methodology. The author presents the investigated dialectic phenomena in the field of phonetics, morphology and syntax based on a few responses. Some lexical characteristics of speech at the time are also explored. The instructions are compared with the contemporary approach to dialectological research. Other comments on the pioneer research are presented from the perspective of diachronic dialectology.

Keywords: diachronic dialectology, Rešetar's questionnaire, Polish translation, methodology comparison

O počecima dijalektoloških istraživanja kod južnih Slavena povodom 120 godišnjice Rešetarovog projekta

Rezime

Rad predstavlja kratku povijest prvih dijalektoloških istraživanja kod južnih Slavena. On sadrži i poljski prijevod Rešetarovoga upitnika Pitanja o govoru prostoga naroda objavljenog 1897 s metodološkim komentarima. Na osnovu nekoliko odgovora, autor donosi istražene dijalektološke pojave na području fonetike, morfologije i sintakse. Također, navodi i neka leksička obilježja ondašnjeg govora. Upute su uspoređene i sa suvremenom metodologijom dijalektoloških istraživanja. Navedeni su i drugi komentari o pionirskom istraživanju u perspektivi dijakronijske dijalektologije.

Ključne riječi: dijakronijska dijalektologija, Rešetarov upitnik, poljski prijevod, usporedba metodologije